

Een elite-trio

clusterbespreking van J. J. de Jong, *Met goed fatsoen. De elite in een Hollandse stad, Gouda 1700-1780* (Dissertatie Utrecht 1985; Amsterdam: De Bataafsche leeuw, 1985, 395 blz., ISBN 90 6707 102 1); L. Kooijmans, *Onder regenten. De elite in een Hollandse stad, Hoorn 1700-1780* (Dissertatie Utrecht 1985; Amsterdam: De Bataafsche leeuw, 1985, 390 blz., ISBN 90 6707 101 3); M. R. Prak, *Gezeten burgers. De elite in een Hollandse stad, Leiden 1700-1780* (Dissertatie Utrecht 1985; Amsterdam: De Bataafsche leeuw, 1985, 438 blz., ISBN 90 6707 098 X).

M. G. BUIST

Hoewel in Utrecht verdedigd, vormen deze drie elite-studies een eerbetoon aan de te vroeg overleden Leidse hoogleraar Roorda, die met zijn dissertatie *Partij en factie* de weg vrij maakte voor een nieuwe kijk op de zeventiende- en achttiende-eeuwse regenten, en met het door hem opgezette elite-project in Leiden de stoot gaf tot een stroom van studies die tot aan de dag van vandaag nog niet is opgedroogd.

Deze drie Utrechtse dissertaties kunnen met elkaar ook een project worden genoemd, dat, om het electrotechnisch uit te drukken, niet in serie maar parallel werd geschakeld: geen studies die een bepaald object in de tijd volgen, maar een historisch fenomeen gedurende dezelfde tijd op drie verschillende plaatsen bestuderen. De Stichting historisch onderzoek was na enige aarzeling bereid deze elitaire drieling te financieren en het resultaat bevestigde dat zij daaraan goed heeft gedaan. Het werd nu immers mogelijk om de parallellen in uitgangspunten en opzet strak in de hand te houden en daardoor de vergelijkende waarde van deze studies zo hoog mogelijk op te voeren. Promotor en co-promotor, prof. dr. J. C. Boogman en dr. J. Aalbers, hebben wat dat betreft eer van hun werk.

Om een maximum-profit uit deze studies te halen kunnen zij het beste 'horizontaal' gelezen worden en dat is dank zij de strakke parallellen opzet mogelijk. De eerste hoofdstukken geven een beknopte geschiedenis van de drie steden, waarbij de nadruk ligt op economische en demografische aspecten. Het is opvallend dat, na een periode van bloei gedurende de vijftiende eeuw in alle drie steden, met name Leiden en Gouda in de zestiende eeuw te kampen kregen met een economische achteruitgang. In Leiden liep de bloeiende lakenindustrie sterk terug ten gevolge van de Engelse concurrentie. De Goudse lakennijverheid en de bierbrouwerijen leden onder het wegvallen van de Zuid-Nederlandse markt na de Opstand. Hoorn kende daarentegen een ononderbroken bloei sinds de zestiende eeuw dank zij de groeiende scheepvaart op de Oostzee en op Zuid-Europa.

Leiden beleefde in de zeventiende eeuw een nieuwe periode van bloei, toen direct na het beleg Zuid-Nederlandse wevers de lakenindustrie nieuw leven inbliezen. In Gouda duurde de stagnatie langer en kwam de stad pas na het midden van de zeventiende eeuw tot nieuwe bloei door de introductie van de pijpmakerij en de opkomst van de touw- en garenfabricage. Deze vrij late opleving duurde ook langer dan elders in Holland: pas na 1750 kreeg de pijpmakerij te lijden onder buitenlandse protectie en concurrentie.

In Leiden zette het verval al aan het eind van de zeventiende eeuw in en nam in de achttiende eeuw dramatische vormen aan. In Hoorn begon de achteruitgang al iets eerder, toen Amsterdam de Hoornse handel en scheepvaart naar zich toe zoog en er voor Hoorn eigenlijk alleen maar de activiteiten van de lokale Kamer van de VOC overbleven, die het laatste restje van de

scheepsbouw en de touwslagerij in leven hielden. Voor alle drie steden bleef de regionale verzorgingsfunctie bestaan en die werd belangrijker naarmate andere welvaartsbronnen opdroogden.

De demografische gegevens weerspiegelen deze ontwikkelingen. De bevolking van Leiden nam na het beleg explosief toe van 12.000 inwoners in 1581 tot 44.000 in 1622 en 70.000 in de tweede helft van de zeventiende eeuw, waarmee Leiden na Amsterdam de grootste stad van de Republiek was. De achteruitgang in de achttiende eeuw was al even dramatisch. In 1750 was het inwonertal gehalveerd, om vervolgens tot het eind van de eeuw tot iets meer dan 30.000 terug te zakken. In Gouda was de piek later en minder hoog, maar de teruggang even erg: 15.000 inwoners in 1622, 20.000 in 1732 en bijna 12.000 in 1792. In Hoorn ontbrak de nijverheidspiek, waardoor de teruggang ook minder ernstig was: van 14.000 inwoners in 1632 via 12.000 in 1730 naar 9.500 in 1795.

Gouda was een relatief arme industriestad, met een steile sociale piramide en een uitgebreid nijverheidsproletariaat. De burgerij was niet talrijk en vermogend en haar positie verzwakte in de loop van de achttiende eeuw. De regenten en de notabelen wisten daarentegen hun positie te handhaven of zelfs te verbeteren, maar ook daar namen de onderlinge verschillen toe. Leiden had natuurlijk ook een groot nijverheidsproletariaat, maar door de emigratie van werkloze textielarbeiders was de sociale piramide niet eens zo ongunstig. Afgezien van de textielsector waren de middengroepen hier nog redelijk vertegenwoordigd. Ongeveer acht procent van de bevolking kon tot de gezeten burgers worden gerekend, waaronder veel renteniers.

In Hoorn vormde de elite zelf maar een kleine minderheid, een à twee procent van de bevolking, maar dankzij het restant aan handel en nijverheid en de in de zeventiende eeuw verworven rijkdom was hier nog een vrij grote groep bemiddelde burgers, waardoor de situatie er gunstiger was dan in Gouda.

De tweede hoofdstukken houden zich bezig met de regenten als politieke elite. Hierin komen de bestuurlijke organisatie, de verkiezing in de vroedschap, de hiërarchie in de ambten en de begeving en de honorering ervan ter sprake. De factiestrijd in de drie steden wordt ook uitvoerig behandeld. In alle drie steden was het bestuur georganiseerd rond de raad of vroedschap. In Leiden bestond deze uit veertig leden, in Hoorn uit twintig en in Gouda uit achtentwintig leden. In Gouda waren het er ook veertig geweest, maar bij het begin van het eerste stadhoudersloze tijdperk was hun aantal gereduceerd, een aristocratiseringstendens die ook in andere Hollandse steden voorkwam. In Gouda had het te maken met een strijd tussen autochtone regentenfamilies en nieuwe, vaak rijkere families van elders.

In alle drie steden berustte het bestuur bij vier burgemeesters en de rechtspraak bij schout en schepenen, zeven of acht in getal. In Leiden, waar burgemeesters en schout en schepenen samen 'het gerecht' vormden, waren hun werkzaamheden niet volledig van elkaar gescheiden, wat wel het geval was in Gouda en Hoorn. In alle steden vulde de vroedschap zichzelf aan met nieuwe leden, die bijna altijd in een familierelatie tot de zittende vroedschapsleden stonden, al kon de stadhouder vóór 1702 en na 1748 ook buitenstaanders benoemen. In de crisisjaren 1672, 1748 en 1788 kwam het zelfs tot wetsverzetten, waarbij de stadhouder de zittende regenten ontsloeg en door anderen verving. Onderlinge onenigheid en factiestrijd gaven de stadhouder een kans om in te grijpen, zoals in Gouda; in Leiden, waar de gelederen gesloten bleven, kreeg hij maar een beperkte invloed.

Het belangrijkste voordeel van een lidmaatschap van de vroedschap was dat het toegang gaf tot de ambten. Gewichtige scharnierpunten waren de benoemingen tot schepenen en tot burgemeester, waarbij de eerste als voorportaal tot de laatste diende. De ambten rouleerden wel, maar

omdat de burgemeesters telkens opnieuw in hun ambt herkozen konden worden, was de opnamecapaciteit beperkt en voornamelijk bepaald door sterfgevallen onder de zittende functionarissen. Bleven deze lang gezond en was men pas op oudere leeftijd lid van de vroedschap geworden, dan was er de kans dat men het burgemeesterschap niet eens haalde.

In principe gold het anciënniteitsbeginsel, maar door politieke intriges kon men voor bepaalde functies gepasseerd worden, wat dan weer een bron voor nieuwe intriges vormde. De stadhoudersloze tijdperken uitgezonderd, had de stadhouder het recht om uit de nominatie van de vroedschap te kiezen bij schepen- en burgemeestersbenoemingen. In Leiden werden de burgemeesters echter door de vroedschap gekozen en in Hoorn door de 'boongangers', uit wier midden door het trekken van een zwarte boon de negen keurmannen werden aangewezen. Deze invloed, hoe theoretisch dan ook, voorkwam in Hoorn de acties voor burgerinvloed die zich in 1748 wel in Leiden en Gouda voordeden.

De 'ministers', de hoge ambtenaren in de stad, zoals de pensionaris en de twee of drie secretarissen, waren in de regel geen lid van de raad (met een of twee uitzonderingen in Leiden en Gouda), maar kwamen meestal wel voort uit regentenfamilies. In Leiden kregen enkele families in de loop van de achttiende eeuw de ministersambten in handen. De financieel meest aantrekkelijke subalterne ambten werden onder de leden van de vroedschap verdeeld; bij ambten die minder opleverden maar wel veel werk met zich mee brachten, zoals in de armenzorg en op weeshuisgebied, kregen de aanzienlijke burgers een kans. Ook zij waren vaak door familiebanden met elkaar verbonden en vormden zo een aparte sociale laag. De begeving van de talrijke stadsambten, zoals turfdragers, stadsschipper en wijnwerker, was in handen van de burgemeesters, die hierover meestal bij toerbeurt konden beschikken. Hierdoor kon een clientèle van economisch afhankelijke kleinburgers worden opgebouwd, die de regenten een vaste greep op het maatschappelijk leven gaven. Die greep strekte zich ook uit tot de gilden, de stedelijke financiën, de kerk, de school, de rechtspraak en de schutterij. In deze schutterij waren onder de leiding van vroedschapsleden brede lagen van de burgerij georganiseerd, wier loyaliteit echter niet zonder meer vaststond, zoals in 1748 in Leiden en in Gouda bleek. De regenten hadden dus een zekere mate van instemming met hun regime door de burgerij nodig en dat stelde grenzen aan de wijze waarop zij hun macht uitoefenden. De schrijvers vinden dan ook weinig gevallen van gefundeerde klachten over machtsmisbruik, en in vergelijking met de inwoners van absoluut geregeerde staten waren de burgers van de Hollandse steden goed af. Dit betekende niet dat er geen machtsmisbruik voorkwam — zeker niet tijdens het tweede stadhouderloos tijdperk—en de voorbeelden die voor Gouda worden gegeven: de begeving van ambten aan minderjarigen, het werken met onderbetaalde substituten, het zich laten betalen voor steun bij sollicitaties en een jaarlijkse toelage eisen van degenen die aan een baantje waren geholpen, zullen ook in andere steden zijn voorgekomen. Grootscheepse malversaties op financieel gebied waren echter zeldzaam; de regenten belegden immers een groot deel van hun vermogen in overheidsschuld en zij hadden dus persoonlijk belang bij een goed, niet verkwispend financieel beleid.

In alle drie studies wordt ruim aandacht besteed aan de plaatselijke factiestrijd. Waar het aantal lucratieve ambten betrekkelijk klein was en de vermogensverschillen tussen de regenten groot waren, zoals in Gouda, duurde deze strijd lang en was zij verbitterd.

Waren er meer ambten voorhanden en de vermogensverschillen tussen de regenten kleiner, zoals in Hoorn, dan was het mogelijk om tot collectieve afspraken te komen. In Hoorn gelukte dat tijdens het tweede stadhouderloos tijdperk, in Leiden na 1748. Die onderlinge harmonie maakte het mogelijk om invloeden van buiten te verzwakken, zoals die van de boongangers in

Hoorn en van de prins van Oranje in Leiden. Wie als vertrouweling van Willem III tijdens diens stadhouderschap in een stad de lakens had uitgedeeld en zijn factie in de ambten had geschoven, kon er op rekenen na 1702 geruime tijd te worden buitengesloten. Dat overkwam Justus Hoogenhouk in Leiden, François van Bredehoff in Hoorn en Bruno van der Dussen in Gouda.

Dat in de achttiende eeuw het proces van oligarchisering en aristocratisering zich voortzette, wordt door deze drie studies bevestigd. Wel benoemden Willem IV en Willem V regelmatig outsiders, maar hun getal en vooral hun invloed bleef beperkt, omdat de meest lucratieve ambten hun voorbijgingen. Bovendien waren zij vaak ingetrouwd in regentenfamilies, zodat de oude lijn feitelijk werd voortgezet. Had een zittende regent geen mannelijke nakomelingen, dan kon een neef of een schoonzoon verkozen worden, zodat zelfs bij het uitsterven van een familie het regentensysteem als zodanig geen schade hoefde te lijden.

Uit deze drie studies wordt ook duidelijk dat de regenten in hun eigen stad in de eerste plaats bestuurders in administratieve zin waren, geen politici of beleidsmakers. Een afvaardiging naar hogere bestuurscolleges zoals de Staten van Holland, de Staten-Generaal, de admiraliteitscolleges of een kamer van de VOC — de zogenaamde 'buitencommissies' — was zowel lucratief als prestigieus, maar maakte van de gecommiteerden geen politici in de hedendaagse zin van het woord.

In de derde hoofdstukken worden de vermogens- en de inkomenspositie van de regenten onder de loep genomen en vergeleken met die van welgestelde burgers buiten de regentenkring. Allereerst valt het op dat er grote verschillen bestonden tussen de drie steden. Het rijkst waren de Hoornse regenten, met een gemiddeld vermogen van meer dan f200.000. De Leidse regenten kwamen op de tweede plaats met gemiddeld f154.000, terwijl de Goudse niet verder kwamen dan krap f77.000. De verrassende eerste plaats van Hoorn had te maken met het enorme vermogen van de familie Van Foreest, het lage gemiddelde in Gouda met de zwakke economische positie van de autochtone regenten.

In twee van de drie steden hadden de regenten meer dan de helft van hun vermogen in obligaties op het gewest Holland geïnvesteerd; in Hoorn bleef het bij 42%. Daar stond tegenover dat in die stad bijna 15% van het vermogen in aandelen van de VOC was belegd, tegen nog geen 4% in Leiden en Gouda. Dat had te maken met de aanwezigheid van een kamer van de VOC in Hoorn en met het feit dat een aandelenbezit van tenminste f3.000 nominaal kapitaal nodig was om voor een bewindhebbersplaats in aanmerking te komen. Heel wat regenten waren door vererving in het bezit gekomen van deze aandelen zodat zij gespaard bleven voor de extravagante achttiende-eeuwse beursnoteringen van vijf tot zeven maal de nominale waarde.

Opvallend is verder dat het percentage obligaties op Holland in de Leidse en Hoornse regentenvermogens gedurende de achttiende eeuw praktisch constant bleef, terwijl in Gouda dit percentage sterk terugliep. De auteur van de Goudse studie, De Jong, ziet hierin een verminderd vertrouwen in de soliditeit van deze obligaties, maar het blijft merkwaardig dat dit vertrouwensverlies zich niet of nauwelijks in Leiden en Hoorn manifesteerde. Wel begon na 1760 het aandeel van de beleggingen in buitenlandse obligaties toe te nemen, het meest geprononceerd in Leiden. Deze toename had te maken met de verminderde emissieactiviteit binnen de Republiek na 1760, toen een langdurige vredesperiode het mogelijk maakte om de overheidsfinanciën in evenwicht te brengen en zelfs tot aflossingen van leningen over te gaan. De belangstelling voor buitenlandse obligaties in Leiden (onder de rijke burgers nog aanzienlijk groter dan bij de regenten) zal te maken hebben gehad met het gemakkelijke en veelvuldige contact met het financiële centrum Amsterdam.

Ook in hun buitenlandse beleggingen toonden de regenten hun behoefte aan veiligheid: de

betrouwbaar geachte Engelse fondsen hadden de voorkeur, ook al was het rentepercentage niet hoog. Andere, hoger rentende maar minder solide buitenlandse obligaties bleven tot 1780 een gering deel van het effectenbezit uitmaken. Na 1780 is er om politieke redenen een zwenking merkbaar naar Franse obligaties.

Landerijen en huizen vormden een betrekkelijk klein bestanddeel van de regentenvermogens: in Leiden en Gouda iets minder dan 15%, in Hoorn iets meer, voornamelijk als gevolg van het uitgebreide landbezit van de familie Van Foreest. Veel van dit bezit was al in de eerste helft van de zeventiende eeuw verworven, onder anderen door participatie in Noord-Hollandse droogmakerijen.

De rentabiliteit van het aldus belegde vermogen was laag. Van de gemiddeld 4% rente op de binnenlandse obligaties werden bij de uitbetaling de honderdste en de tweehonderdste penning ingehouden, zodat er maar 2,5% overbleef. De aandelen in de VOC en de buitenlandse obligaties vielen buiten deze belastingen en leverden 3 tot 5% rendement, maar maakten slechts een klein deel van het vermogen uit.

Van de huurwaarde van de huizen, gemiddeld 4% van de koopsom, werd de verponding à 8,5% gegeven, zodat er voor de eigenaar een 3,67% overbleef. Het verhuren van kleine huizen, vaak nog in delen gesplitst was door de sterke bevolkingsgroei een voordelige zaak en kon tot 20% rendement geven. Dat was niet het geval bij landbezit: naast de verponding kwamen nog allerlei andere lasten voor rekening van de eigenaar, waardoor het nettorendement niet boven de 4% uitkwam. Pas na 1795, toen de rentebetaling op binnen- en buitenlandse obligaties onzeker werd, zou landbezit dank zij de stijgende pachtopbrengsten profitabel worden.

Uit alle drie studies blijkt dat de inkomsten uit ambten voor de rijke regenten slechts een fractie van het geheel uitmaakten—soms nog geen 10%—maar dat deze bij de minder gefortuneerden konden oplopen tot 70 à 80%. De jacht op de ambten was voor de laatsten dus bittere noodzaak en leidde zoals wij reeds zagen in Gouda tot een felle en langdurige factiestrijd. De drie auteurs maken verder duidelijk dat het de regenten er om te doen was de positie van de familie veilig te stellen en daarom hun vermogen ongeschonden en liefst vermeerderd aan een volgende generatie over te dragen. Dank zij besparingen, erfenissen en voordelige huwelijken namen juist de grote vermogens in de loop van de achttiende eeuw toe, waardoor de kloof tussen de rijke en de ongefortuneerde regenten steeds wijder werd.

Wat voor een belangrijke plaats de familie innam, blijkt ook uit de vierde hoofdstukken, alle '(De) Familie' getiteld. Hierin komen vrijage, huwelijk, huwelijkse voorwaarden en scheiding ter sprake, evenals sexualiteit, het aantal kinderen en de belangrijke rol van het testament. Omdat het voortbestaan van de familie er van afhing, trouwden verreweg de meeste regenten. Bij een gemiddelde geboorte van vier kinderen was de kans redelijk groot dat er een mannelijke nakomeling werd geproduceerd, niet te veel overigens, omdat daardoor de erfporties te klein zouden worden. Had een regent alleen dochters, dan kon zijn schoonzoon hem opvolgen. Een huwelijk met een regentendochter was voor een outsider het middel om zich een plaats binnen de elite te veroveren, maar dan moest hij naast zijn ambities ook kapitaal meebrengen.

In de meeste gevallen werd er echter getrouwd binnen de eigen kring, waar een druk sociaal leven de jongelieden met elkaar in contact bracht. Bij het aangaan van een vrijage werd meestal rekening gehouden met de wensen van de ouders, ook al omdat de meeste kinderen nauwelijks eigen middelen van bestaan hadden. Werde de verkering ernstig en kwam er een huwelijk in het zicht, dan werd het tijd de huwelijkse voorwaarden op te stellen, waarin de wederzijdse families vastlegden hoeveel elk in het huwelijk wenste in te brengen. Gemeenschap van goederen werd bijna altijd uitgesloten, zodat bij kinderloos overlijden van een van de huwelijkspartners het

door hem of haar ingebrachte deel aan de familie kon terugvallen. Kondigde zich de geboorte van een kind aan, dan herriepen de echtelieden meestal de huwelijkse voorwaarden en vervingen ze door een testament waarin de kinderen tot erfgenamen werden benoemd. Om de achtergebleven partner bij een overlijden economisch veilig te stellen, kenden bruid en bruidegom elkaar over en weer na overlijden een deel van het bezit toe, de zogenaamde douarie.

Wat betreft de endogamie blijken er verschillen tussen de drie steden te bestaan. In Gouda trouwde driekwart van de regenten binnen de eigen stand — zij het vaak uit andere steden afkomstig — in Hoorn was dat ongeveer even hoog, maar in Leiden trouwde nog niet de helft met een partner van patricische herkomst en daar was de penetratie van buitenstaanders in de vroedschap dan ook het grootst. De oude Leidse regentenfamilies bleven echter net als in de twee andere steden hun huwelijkspartners bij voorkeur binnen de eigen soort zoeken. Al of niet als gevolg hiervan stierven juist deze oude geslachten in de loop van de achttiende eeuw veelvuldig uit.

Ook de huwelijksleeftijd, zowel voor mannen als voor vrouwen, verschilde per stad. In Leiden bedroeg die voor mannen gemiddeld 28,9 jaar, in Gouda 27,9 en in Hoorn 24,6 jaar. De huwelijksleeftijd van de vrouwen lag gemiddeld drie à vier jaar beneden die van de mannen. Het hoge percentage ongehuwden onder de jongere zoons van de Goudse regenten in de eerste helft van de achttiende eeuw had waarschijnlijk te maken met onvoldoende uitzicht op een huwelijk binnen de eigen stand. Na 1750 zien wij deze groep net als in Leiden steeds vaker een partner uit de burgerij huwen, zij het dan niet van de eigen stad. Wanneer een van beide echtelieden jong overleed — meestal de vrouw in het kraambed — hertrouwde de overblijvende partner in de regel. Boven de veertig jaar nam de animo hiervoor echter af, het eerst bij de weduwen. Scheidingen kwamen weinig voor, ook al vanwege de materiële belangen die in het geding waren.

Naar aanleiding van de vraag of er in regentenkringen uit liefde werd getrouwd of dat de ouders de zaken regelden, merkt Prak in zijn Leidse studie op dat de jongelui hun huwelijkskeus zelf konden bepalen, maar dat zij zich daarbij gebonden wisten aan de grenzen die door hun ouders en door hun sociale omgeving werden gesteld. Beneden de eigen stand trouwen betekende immers statusverlies en kans op schade aan de ambtelijke carrière en dat waren op zich zelf al dwangmiddelen, nog afgezien van de materiële gevolgen die de ouders aan een *mésalliance* konden verbinden. Prak vraagt zich af of deze situatie ook al in de zeventiende eeuw voorkwam; misschien zou men die vraag nog wat verder kunnen veralgemenen en haar betrekken op alle sociale groepen met een sterk stands- of identiteitsbesef.

Wat betreft de huwelijksvruchtbaarheid in regentenkring constateert Prak in Leiden een sterke teruggang van het aantal geboorten in de loop van de achttiende eeuw. Ook in Hoorn is teruggang te constateren, zij het minder sterk dan in Leiden, terwijl De Jong zich voor Gouda niet aan uitspraken waagt vanwege het kleine aantal gegevens, al valt daar niet eenzelfde dalende lijn uit af te leiden als in Hoorn of Leiden. Wel wijzen alle drie auteurs op het groeiend aantal kinderloze huwelijken, waarbij het niet duidelijk is of hierbij geboortebeperving in het spel was.

Ook voor regenten waren ziekte en dood trouwe metgezellen op het levenspad; vooral de kindersterfte en de dood in het kraambed eisten een zware tol. Een begrafenis met veel pomp en statie was een van de middelen om de status van de familie aan de buitenwacht te tonen. Zoals eerder opgemerkt werd vaak al voor de geboorte van een kind een testament opgemaakt. Kinderen konden nooit geheel onterfd worden, maar hielden recht op de zogenaamde 'legitieme portie', meestal een derde van het erfdeel dat hun bij een normale verdeling zou zijn toegevalen. Het was gebruikelijk dat de kinderen wel tot erfgenaam werden benoemd, maar dat de

langstlevende ouder het vruchtgebruik van de boedel hield. De meeste testamenten vermeldden legaten, niet alleen aan familie en dienstpersoneel, maar ook aan kerken en godshuizen, al waren de bedragen meestal niet hoog.

In de vijfde hoofdstukken over de levensstijl van de regenten komen opvoeding en scholing, cultureel en geestelijk leven, vrijetijdsbesteding, uiterlijk vertoon, personeel en rijtuigen en de woningen, zowel in als buiten de stad, aan de orde.

Voor regentenzoons was de Latijnse school als voorbereiding voor een universitaire studie de normale weg, al kreeg deze in de tweede helft van de achttiende eeuw concurrentie van de Franse school, die inspeelde op het binnendringen van het Frans in de elitecultuur. Aan de universiteit was de rechtenstudie als voorbereiding op latere bestuursfuncties min of meer vanzelfsprekend, meestal afgesloten met een promotie. De meisjes gingen naar de Franse school of een kostschool, waar naast het Frans vooral de nuttige handwerken en artistieke vakken als tekenen en muziek werden bijgebracht.

Over het culturele leven van de regenten oordelen de drie auteurs niet gelijklopend. In Hoorn en Leiden waren de literaire gezelschappen vooral een zaak van de burgerij, terwijl in Gouda de regenten wel degelijk aan literaire kringen en rederijkerij meededen en ook zelf wel de pen ter hand namen. In hun kring bestond ook belangstelling voor de Verlichting en werden de Franse filosofes gelezen, iets wat in Hoorn en Leiden nauwelijks voorkwam. De bibliotheken waren over het algemeen niet erg kostbaar en bevatten meest werken van theologische, geschiedkundige en juridische aard; alleen in Leiden waren er kostbare en uitgebreide verzamelingen zoals die van Romswinkel en Johan Meerman. Verder werden er schilderijenverzamelingen opgebouwd, ook alweer niet erg kostbaar en met een nadruk op familieportretten, maar ook hier vormde Leiden een uitzondering, waar veel zeventiende-eeuwse Leidse meesters in de collecties voorkwamen. Geheel in de geest van de achttiende eeuw waren de talrijke rariteitenkabinetten en verzamelingen, die slechts zelden gepaard gingen met een diepgaande kennis van het vergaarde.

Op godsdienstig gebied waren de regenten, om de woorden van Kooijmans over Hoorn te gebruiken 'betrekkelijk orthodox ... maar niet fijn'. Hij ziet bij de regenten in deze stad een correlatie tussen politiek conservatisme en een nadrukkelijke onderschrijving van de orthodox gereformeerde leer. De Jong stelt dat de Goudse regenten tolerantie ten opzichte van dissenters wisten te combineren met een redelijke mate van harmonie met het consistorie, een visie die door Prak voor Leiden wordt onderschreven. Beide auteurs wijzen er op dat het geloof in het leven van de regenten een belangrijke plaats innam.

Woonhuis, inboedel, personeel en rijtuigen dienden nadrukkelijk voor statusvertoon. Meestal woonden de regenten dicht bij elkaar in dure huizen. In de sfeer van het tegen elkaar opbieden werden de woningen vaak van nieuwe gevels in achttiende-eeuwse stijl voorzien. Ook aan de inrichting werden in de loop van de eeuw steeds grotere sommen besteed, wat in Gouda bij minder gefortuneerde regenten meer dan eens tot een bankroet leidde. Het aantal bedienden hing af van de draagkracht van de werkgever. In het algemeen hadden de regenten meermhuispersoneel dan de rijke burgerij, maar bij de meesten hield het op met drie à vier en in het minder welvarende Gouda zelfs met twee à drie bedienden. Het bezit van een koets was niet zozeer een noodzaak als wel een statussymbool. Het summum op dit gebied was een koets met vier paarden, maar de meeste regenten kwamen niet verder dan een bespanning met twee paarden. Ook hier waren aan de 'conspicuous consumption' grenzen gesteld.

Lang niet alle regenten beschikten over een buitenhuis en soms bestond dit uit niet meer dan enkele kamers voor eigen gebruik in een verpachte boerderij. In de loop van de eeuw namen

echter zowel het aantal als de kostbaarheid van de buitenplaatsen toe. In tegenstelling tot wat men zou verwachten waren heerlijkheden niet bijzonder in trek bij de regenten, waarschijnlijk vanwege de hoge kosten en het geringe rendement. De neiging om de adel na te apen ontbrak dus, dit in tegenstelling tot de vermogende Leidse katholieken, die niet alleen veel geld in landgoederen en heerlijkheden staken, maar ook tuk waren op het verwerven van Oostenrijkse adelsbrieven. Daar openbaarde zich de behoefte aan quasi-adellijke allures die meestal aan de regenten worden toegeschreven.

De drie studies worden besloten met bijlagen waarin een keur van kwantitatieve gegevens zijn bijeengebracht en in genealogische overzichten uitgebreide persoonsgegevens van de regenten in de drie steden zijn te vinden.

Zelfs een uitgebreid overzicht doet nauwelijks recht aan deze indrukwekkende studies, die naast algemene en theoretische verhandelingen ook 'case-histories' bevatten die geur en kleur geven aan het geheel: het verhaal van Agatha van Foreest die dwars tegen de familie en de publieke opinie in met haar katholieke huisknecht trouwde, en de lotgevallen van de Goudse wildeman Willem van den Kerckhoven, die door toedoen van Willem de Derdes vertrouwing Bruno van der Dussen in een Delfts krankzinnigengesticht werd opgesloten en pas najaren via een proces voor het Hof van Holland zijn vrijheid her kreeg.

Afgezien van de behoefte aan vergelijkbare studies over andere steden ware het te wensen dat het hier verrichte onderzoek naar voren en naar achteren verlengd wordt; een even systematische aanpak van de bestuurlijke elite in de zeventiende eeuw en een soort vervolghet verhaal over de Bataafse tijd en de eerste helft van de negentiende eeuw. Hoe verging het de regenten in dat geheel nieuwe bestel, wisten zij zich uiteindelijk toch te handhaven in de bestuurlijke functies en gingen zij misschien op in een nieuwe bredere elite? Wellicht kan een van de drie auteurs in de toekomst nog eens zo'n project gaan leiden.

Recensies

H. Henrichs, *Johan Brouwer. Zoeker, ziener en bezieler. Een biografie* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1989; Amsterdam: Arbeiderspers, 1989, 464 blz., f49,50, ISBN 90 295 2009 4).

Tussen zijn tijdgenoten behoorde Johan Brouwer (1893-1943) als historicus en letterkundige tot de schrijvers van het tweede plan. Hoezeer hij in de jaren zestig en zeventig al was vergeten vertelt de auteur van deze biografie in een ontwapenend 'woord vooraf. Omstreeks 1977 kwam een vriend van hem 'weer eens met iets nieuws': hij had een schrijver ontdekt 'die de Nederlandse perken verre te buiten ging', Johan Brouwer. Samen met deze vriend begon Henrichs aan de studie van de onbekende, bijzondere man, een studie die hij alleen voltooide en waarvan de resultaten nu in deze biografie voor ons liggen. Zij diende hem als dissertatie.

Henrichs schreef een eerlijk en voorzichtig boek. Hij romantiseerde Brouwer niet, hechtte aan diens werk geen buitenproportionele betekenis, idealiseerde zijn betrokkenheid bij de Spaanse Burgeroorlog evenmin als de hem noodlottig geworden deelneming aan het verzet. Dank zij zijn tact heeft hij van dit ongelukkige bestaan een evenwichtige analyse kunnen geven. Brouwer, zo blijkt uit dit boek, ging de Nederlandse perken zeker niet verre te buiten. Integendeel, ondanks haar buitensporigheid was dit een zeer Nederlandse existentie.

Brouwer was een hoog getalenteerd maar onevenwichtig man. Het heeft geen zin hier de gegevens over zijn leven kort samen te vatten. Het werd door veel nerveuze wendingen gekenmerkt. Men heeft, nu men de data fraai geordend en geïnterpreteerd voor zich heeft, de neiging te vermoeden dat Brouwer zichzelf in elk geval in één opzicht gelijk is gebleven: zijn onbedwingbare behoefte om te getuigen. Hij was een man die in de loop der jaren veel tegenstrijdige meningen heeft verkondigd. Hij was orthodox protestant, hij was katholiek, hij was agnosticus; hij was conservatief, hij was progressief, communist en anti-communist. Al deze opinies steunde hij op dezelfde eruditie en ervaring; zij maken allermindst de indruk fasen in een rijpingsproces te zijn geweest. Maar alle verspreidde hij met dezelfde intensiteit in velerlei publikaties. Het derde hem blijkbaar niet dat hij daarmee zijn lezers wel in de war moest brengen zodat hij, die geestelijk leiderschap nastreefde, nooit volgelingen kreeg. Alles wat hij deed en bereikte bleef in zekere zin marginaal. Zelfs op de dramatische momenten die zijn leven beslissend beïnvloedden — zijn betrokkenheid bij een moord in 1922, zijn verslaggeving van de Spaanse Burgeroorlog, zijn aandeel in het verzet — stond hij niet in het centrum maar terzijde. Hij beheerste noch zijn eigen existentie noch zijn omgeving.

Brouwer schreef veel. Zijn bekendste boek is natuurlijk *Philips Willem* uit 1940 dat tot het in 1942 niet meer herdrukt mocht worden goed verkocht. Hier had hij een vorm geschapen die hem in staat stelde zijn verschillende talenten en neigingen — die van historicus, literator, mysticus, filosoof, cultuurcriticus enz. — als het ware in één conceptie samen te vatten en tot hun recht te laten komen.

Henrichs' beschrijving van Brouwers moeilijke bestaan en deels bepaald niet oninteressante werk is uitstekend geslaagd.

E. H. Kossmann